

Kompetencja aksjologiczna dzieci w młodszym wieku szkolnym

Studium porównawcze
środków zróżnicowanych kulturowo

PRACE
NAUKOWE

UNIWERSYTETU
ŚLĄSKIEGO
W KATOWICACH

NR 2515

Ewa Ogrodzka-Mazur

Kompetencja aksjologiczna dzieci w młodszym wieku szkolnym

Studium porównawcze
środków zróżnicowanych kulturowo

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2007

Redaktor serii: Publikacje Wydziału Etnologii i Nauk o Edukacji
Robert Mrózek

Recenzenci
Maria Jakowicka
Tadeusz Pilch

*Pracę wykonano w ramach projektu badawczego nr 2 H01F 020 22,
finansowanego przez Komitet Badań Naukowych w latach 2002–2005*

Spis treści

Przedmowa (<i>Tadeusz Lewowicki</i>)	9
Wprowadzenie	11
1. Wartości jako wyznaczniki rozwoju orientacji podmiotowej jednostki	17
1.1. Kategoria podmiotowości – znaczenie i zakres zjawiska oraz kryteria jego występowania w procesach edukacyjnych	17
1.2. Problematyka wartości	21
1.2.1. Pedagogiczna koncepcja wartości	24
1.2.2. Formy uczestniczenia podmiotu w wartościach	30
1.3. Dziecko w świecie wartości	33
1.3.1. Doświadczenie aksjologiczne w kontekście poznawczo-przeżyciowej teorii Ja	33
1.3.2. Językowy obraz świata wartości	44
1.3.3. Orientacje wartościujące	47
1.4. Wychowanie do wyboru wartości – implikacje pedagogiczne dla wczesnoszkolnej edukacji aksjologicznej	49
1.5. Konkluzje	52
2. Wielokulturowość w sytuacji pogranicza jako wartość i problem edukacyjny	55
2.1. Edukacyjna perspektywa relacji: jednostka – kultura – wychowanie	55
2.2. Pogranicze kultur	62
2.2.1. Kategoria pogranicza (pograniczy) – uściślenia terminologiczne	62
2.2.2. Tożsamość jednostki na pograniczu kultur	65
2.2.3. Pogranicze a tolerancja	73
2.2.4. Komunikacja kulturowa i międzykulturowa	76
2.3. Dziecko w zmieniającym się świecie kultury	82

2.4. Wychowanie do wielokulturowości – implikacje pedagogiczne dla wczesnoszkolnej edukacji międzykulturowej	86
2.5. Konkluzje	92
3. Paradygmat kompetencyjny w kulturowym kontekście badań edukacji wczesnoszkolnej	94
3.1. Kategoria kompetencji – podstawowe obszary różnic terminologicznych	94
3.2. Kompetencja kulturowa i jej funkcje w zróżnicowanym środowisku pogranicza	96
3.3. Nabywanie kompetencji przez dziecko	101
3.4. Edukacyjny model kompetencji aksjologicznej – ujęcie teoretyczne	105
3.4.1. Kompetencja do zachowań tożsamościowych	107
3.4.2. Kompetencja do zachowań tolerancyjnych	110
3.4.3. Kompetencja do komunikacji międzykulturowej	115
3.4.4. Kompetencja do zachowań transgresyjnych i emancypacyjnych	117
3.4.5. Kompetencja aksjologiczna dziecka. Podsumowanie	118
3.5. Strategie kształtowania kompetencji aksjologicznej dzieci w zintegrowanej edukacji wczesnoszkolnej – propozycje realizacyjne z uwzględnieniem sytuacji pogranicza	119
3.6. Konkluzje	123
4. Zagadnienia metodologiczne badań własnych	125
4.1. Ogólna charakterystyka problematyki badań	125
4.2. Problemy i hipotezy badawcze	127
4.3. Podejście metodologiczne	132
4.3.1. Metody gromadzenia i analizy danych ilościowych	134
4.3.2. Metody gromadzenia i analizy danych jakościowych	139
4.4. Dobór próby i organizacja badań	141
5. Charakterystyka badanych środowisk pograniczy	145
5.1. Pogranicze polsko-białoruskie	146
5.2. Polsko-czeskie pogranicze na Śląsku Cieszyńskim	161
5.3. Pogranicze polsko-niemieckie w południowo-zachodniej Polsce	174
5.4. Przemiany i problemy współczesnych pograniczy. Konkluzje	186
6. Preferencje aksjologiczne dzieci z klas I–III, ich rodziców i nauczycieli, żyjących w środowiskach zróżnicowanych kulturowo	191
6.1. Cenione przez dzieci, rodziców i nauczycieli wartości w zakresie ważności poszczególnych ich kategorii	194
6.1.1. Środowiska pograniczy przejściowych	207
6.1.1.1. Pogranicze polsko-białoruskie	207
6.1.1.2. Pogranicze polsko-czeskie	214

6.1.2. Stykowe pogranicze polsko-niemieckie	222
6.1.3. Środowiska jednorodne kulturowo	228
6.1.4. Podsumowanie	235
6.2. Stopień podobieństwa między wyborami aksjologicznymi dzieci, rodziców i nauczycieli a modelową hierarchią M. Schelera	236
6.3. Spójność grup dzieci, rodziców i nauczycieli pod względem akceptowanych wartości	245
6.4. Stopień podobieństwa między wyborami aksjologicznymi dzieci a wartościami cenionymi przez rodziców i nauczycieli	251
6.4.1. Środowiska pograniczy przejściowych	252
6.4.1.1. Pogranicze polsko-białoruskie	252
6.4.1.2. Pogranicze polsko-czeskie	254
6.4.2. Stykowe pogranicze polsko-niemieckie	257
6.4.3. Środowiska jednorodne kulturowo	260
6.5. Kulturowe uwarunkowania preferencji aksjologicznych dzieci, ich rodziców i nauczycieli. Wnioski	263
7. Językowy obraz świata wartości i orientacje wartościujące przejawiane przez dzieci	271
7.1. Treść i struktura utrwalonego w języku dzieci obrazu świata wartości	275
7.1.1. Wartości święte	276
7.1.1.1. Bóg	276
7.1.1.2. Wiara	286
7.1.1.3. Ojczyzna	292
7.1.2. Wartości moralne	301
7.1.2.1. Miłość	301
7.1.2.2. Dobroć	309
7.1.3. Wartości poznawcze. Prawda	317
7.1.4. Wartości witalne. Zdrowie	324
7.1.5. Wartości hedonistyczne. Przyjemność	331
7.2. Sposoby definiowania przez dzieci nazw poszczególnych kategorii wartości	337
7.2.1. Definiowanie potoczne	337
7.2.2. Definiowanie sytuacyjne	339
7.2.3. Definiowanie normatywne	340
7.2.4. Definiowanie kulturowe	341
7.3. Typologia wartościowań stosowanych przez dzieci	343
7.4. Aktywność ewaluacyjna dzieci w zakresie porządkowania zjawisk z punktu widzenia ich walencji	345
7.5. Kulturowe uwarunkowania konceptualizacji świata wartości oraz orientacji wartościujących przejawianych przez dzieci. Wnioski	353
8. Poziom i zakres kompetencji aksjologicznej dzieci	359
8.1. Poziom i zakres kompetencji do zachowań tożsamościowych	360
8.1.1. Poczucie tożsamości	360

8.1.2. Identyfikacje narodowe	363
8.1.3. Przejawiane przez dzieci zachowania tożsamościowe	367
8.2. Poziom i zakres kompetencji do zachowań tolerancyjnych	369
8.2.1. Wiedza o tolerancji	370
8.2.2. Sposoby percepcji obcych grup etnicznych i narodów	371
8.2.3. Dystans społeczny wobec przedstawicieli innych narodowości	377
8.2.4. Przejawiane przez dzieci zachowania tolerancyjne	382
8.3. Poziom i zakres kompetencji do komunikacji międzykulturowej	384
8.4. Poziom i zakres kompetencji do zachowań transgresyjnych i emancypacyjnych	388
8.4.1. Predyspozycje twórcze	388
8.4.2. Przejawiane przez dzieci zachowania twórcze	392
8.5. Kulturowe uwarunkowania kompetencji aksjologicznej dzieci. Wnioski	394
9. Strategie kształtowania kompetencji aksjologicznej dzieci w zintegrowanej edukacji wczesnoszkolnej	398
9.1. Sposoby konstruowania przez nauczycieli sytuacji aksjologiczno-edukacyjnych w kształceniu zintegrowanym	400
9.2. Praktyczna realizacja strategii kształtowania kompetencji aksjologicznej uczniów w klasach I–III	406
9.2.1. Płaszczyzna aksjopedagogiczna	407
9.2.2. Płaszczyzna kulturowa	409
9.2.3. Płaszczyzna metodyczno-organizacyjna	413
9.3. Kulturowe uwarunkowania doboru i realizacji przez nauczycieli z klas niższych strategii kształtowania kompetencji aksjologicznej uczniów. Wnioski	416
Zakończenie	419
Aneks 1. Tabele statystyczne	423
Aneks 2. Przykłady prac rysunkowych badanych uczniów	453
Bibliografia.	459
Summary	503
Zusammenfassung	506

Przedmowa

Od piętnastu lat ukazuje się seria prac zwartych poświęconych zagadnieniom wielokulturowości, a przede wszystkim edukacji wielo- i międzykulturowej. Początkowo publikowane w serii prace zawierały wyniki badań zespołowych prowadzonych pod moim kierunkiem przez pedagogów, socjologów, historyków i kulturoznawców skupionych w cieszyńskiej Filii Uniwersytetu Śląskiego. Plonem tych wspólnych poczynań są książki przedstawiające m.in. próbę diagnozy osobowości, hierarchie wartości i plany życiowe, a także uwarunkowania dróg życiowych dzieci i młodzieży z Zaolzia, społeczne funkcjonowanie młodzieży i problemy edukacji na pograniczu polsko-czechosłowackim, a później polsko-czeskim.

Z biegiem lat poszerzał się krąg współpracowników i autorów. Powstały książki prezentujące różne kwestie społeczne i edukacyjne na wszystkich pograniczach Polski. Kategoria „pogranicza” traktowana była (i jest nadal) w tych pracach w Bachtinowskim ujęciu – jako pogranicze kultur, społeczności, wyznań (a nie głównie – chociaż także – pogranicze państw i narodów). Dominującym wątkiem stały się zagadnienia najpierw edukacji wielokulturowej, a potem edukacji międzykulturowej. Uwagę badaczy – współautorów kolejnych tomów – skupiały środowiska wychowawcze (rodzina, szkoła, społeczności lokalne, Kościoły różnych wyznań) i problemy polityki oświatowej. Zagadnienia te przedstawione są w odczytaniach właściwych pedagogice, psychologii, socjologii, filozofii, językoznawstwu, teologii, kulturoznawstwu, historii (i innym dyscyplinom szeroko pojmowanych nauk humanistycznych). Badaniom i studiom o charakterze metodologicznym towarzyszył namysł i próby ulepszania metodologii badań oraz sposobów interpretacji wyników badań. Tak powstało parę prac prezentujących teorie przydatne w badaniach międzykulturowych i modele takich badań.

Większość prac wydanych w tej serii – opatrzonych wspólnym logo – to zbiory artykułów, sprawozdań z badań, opracowań studyjnych, tekstów po-

konferencyjnych, niekiedy propozycji metodycznych. Autorami tekstów są wybitni przedstawiciele humanistyki: profesorowie z wielu ośrodków akademickich, ale również młodzi badacze – nauczyciele akademicy, nauczyciele szkół różnych szczebli kształcenia. Godnym uwagi przejawem naukowej aktywności młodego pokolenia nauczycieli akademickich są już opublikowane (a także powstające) książki autorskie właśnie młodych badaczy. W serii wydanych dotąd dwudziestu trzech tomów¹ ukazały się dwie monografie, oparte na tekstach rozpraw doktorskich. Wspominam o tym z satysfakcją, bo książki te świadczą o naukowej żywotności i o rozwoju społeczności badaczy edukacji wielo- i międzykulturowej. Chcę również na tym tle odnieść się do najnowszej pracy z prezentowanej serii.

Książka dr Ewy Ogrodzkiej-Mazur z pewnością mieści się w cyklu publikacji dotyczących szeroko rozumianych zagadnień edukacji w społecznościach wielokulturowych. Jednocześnie wzbogaca nurt dotychczasowych prac o wątki aksjologiczne i edukacyjne osobliwe w rozwoju oraz wychowaniu dzieci w wieku wczesnoszkolnym.

Autorka tej książki jest absolwentką studiów pedagogicznych na Uniwersytecie Śląskim (ówczesnej Filii w Cieszynie), doktorem nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki (stopień ten uzyskała na podstawie rozprawy obronionej w Instytucie Badań Edukacyjnych w Warszawie). Jej droga zawodowa związana jest z Uniwersytetem Śląskim – z Filią, a teraz z Wydziałem Etnologii i Nauk o Edukacji w Cieszynie. Pracuje w Katedrze Pedagogiki Ogólnej.

Dr Ewa Ogrodzka-Mazur jest autorką paru książek, współredaktorką ośmiu tomów z serii poświęconej zagadnieniom wielokulturowości oraz autorką kilkudziesięciu artykułów i komunikatów z badań. Ten tom po części nawiązuje do wcześniej podejmowanych przez Autorkę wątków i wyraza z kilkunastoletnich doświadczeń badawczych, ale jest Jej samodzielnym dziełem – przygotowanym i opublikowanym przez Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego jako rozprawa habilitacyjna. Książka wydana z takim przeznaczeniem musi „bronić się” sama, nie nawiązuję więc do jej treści. Jestem przekonany, że praca ta zainteresuje wielu Czytelników i zyska uznanie.

Grudzień 2006 r.

Tadeusz Lewowicki

¹ Wykaz publikacji wydanych w serii „Edukacja Międzykulturowa” zamieszczony jest na końcu książki.

Wprowadzenie

Dokonujące się wielopłaszczyznowe zmiany w edukacji, zmiany w myśleniu o roli i funkcji współczesnej szkoły skłaniają do pogłębionej refleksji i stawiania na nowo podstawowych pytań: Kim jest człowiek w najgłębszej swej istocie? Kim jest dziecko? Jakim człowiekiem się staje? Jakim może być?¹.

Powrót do humanistycznej orientacji w edukacji oznacza wychowanie, które nie tworzy jednostki, lecz umożliwia jej tworzenie siebie – zatem podstawową właściwością tak ujmowanej osoby czyni się postawę odpowiedzialności i refleksji nad własnym działaniem i dokonywanymi wyborami. Zdaniem K. Obuchowskiego, stawanie się i bycie osobą wymaga realizacji trzech stanów rzeczy: dominacji standardu podmiotowego nad przedmiotowym, uzyskania wobec siebie dystansu psychicznego, zdolności modyfikowania własnego Ja, bez utraty poczucia tożsamości. Istota formowania się osoby przejawia się w zależności między świadomością tego, kim się jest, a tego, czym się człowiek staje, jakie wartości nadaje różnym obszarom swojego świata i w jakim stopniu oraz z jakimi skutkami przekracza stany nabyte².

Orientacja humanistyczna wymaga zatem przewartościowania dotychczasowej edukacji zarówno w jej aspekcie teoretycznym, jak i praktycznym

¹ Szersze opracowanie omawianych zagadnień można znaleźć m.in. w pracach: *Edukacja wobec zmiany społecznej*. Red. J. Brzeziński, L. Witkowski. Poznań–Toruń: „Edytor”, 1994; *Współczesne przemiany edukacji wczesnoszkolnej*. Red. M. Jakowicka. Zielona Góra: Wydawnictwo WSP, 1995; *Nieobecne dyskursy*. Red. Z. Kwieciński. T. 1–6. Toruń: Wydawnictwo UMK, 1991–2000; *Spory o edukację. Dylematy i kontrowersje we współczesnych pedagogiach*. Red. Z. Kwieciński, L. Witkowski. Warszawa: „Edytor”, 1993; Z. Kwieciński: *Tropy – Ślady – Próby. Studia i szkice z pedagogii pogranicza*. Poznań–Olsztyn: „Edytor”, 2000; T. Lewowicki: *Przemiany oświaty. Szkice o ideach i praktyce edukacyjnej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 1994; A. Radziejewicz-Winnicki: *Spółczesność w trakcie zmiany*. Gdańsk: GWP, 2004.

² K. Obuchowski: *Człowiek intencjonalny*. Warszawa: PWN, 1993, s. 184; I d e m: *Człowiek intencjonalny, czyli o tym, jak być sobą*. Poznań: Dom Wydawniczy „Rebis”, 2000.

– i w konsekwencji przyjęcia nowego paradygmatu pedagogicznego. Problem ten, szeroko dyskutowany w literaturze przedmiotu³ – mimo panującej zgody co do wartości jako głównego źródła celów edukacyjnych – pozostawia jednak w dalszym ciągu otwartą kwestię relacji wartości i celów kształcenia; w praktyce szkolnej oczekuje się wyraźnego przekładu kwestii aksjologicznych na działalność pedagogiczną. Podjęcie rozważań dotyczących problematyki kompetencji aksjologicznej dzieci z klas I–III szkoły podstawowej, żyjących w środowiskach zróżnicowanych kulturowo, wiąże się również ze świadomością zmiany w myśleniu o istocie wychowania w sytuacji wielokulturowości – w tym wychowania do wyboru wartości – i jego realnej, autentycznej możliwości „zaistnienia” we współczesnej szkole. Analizowanie zagadnień aksjologicznych w edukacji wczesnoszkolnej musi łączyć się ze świadomością, że problematyka ta wymaga wyborów dotyczących przyjmowanej, filozoficznej koncepcji jednostki, koncepcji wartości, a w konsekwencji stanowisk w zakresie filozofii wychowania⁴.

W procesie wychowawczym doniosłość wartości przejawia się w dwójnej funkcji, którą wartości spełniać mogą (i faktycznie spełniają) w teorii i programie, a także w praktyce wychowania. Z jednej strony bowiem ich koncepcja określa założenia teorii wychowania, z drugiej natomiast – cele działalności wychowawczej. Jako założenie teorii, koncepcja wartości stanowi aksjologiczno-antropologiczne podstawy opartego na niej programu wychowawczego, a także kształtuje i wypełnia go treściowo. Rozumiane jako cele lub ideały praktyki wychowawczej wartości są z kolei tym, co jest zadane do zrealizowania i co faktycznie – w określony sposób, lepiej lub gorzej – bywa urzeczywistniane w procesach wychowawczych. Między wartościami cenionymi przez dziecko, tkwiącymi u podstaw celów, a zarazem kształtującymi te cele oraz efekty procesu wychowawczego, zachodzą tym samym istotne powiązania. Koncepcja wartości zawarta w założeniach współwyznacza bowiem cele programowe i osiąganie efektu, a ustanowienie określonych celów czy ideałów wychowawczych oddziałuje na charakter przyjmowanych w programie założeń antropologicznych⁵. Wszelkie neutral-

³ Por. opracowania: S. K a w u l a: *O nowy paradygmat oświaty i wychowania*. Olsztyn: Wydawnictwo WSP, 1990; T. L e w o w i c k i: *W stronę paradygmatu edukacji podmiotowej*. „Edukacja” 1991, nr 1; *Odmiany myślenia o edukacji*. Red. J. R u t k o w i a k. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 1995; W. S a w c z u k: *Nauki pedagogiczne wobec wartości oraz zmiany społecznej (wybrane problemy)*. W: *Aspekty aksjologiczne w edukacji*. Red. U. O s t r o w s k a. Olsztyn: Wydawnictwo UWM, 2000.

⁴ K. O l b r y c h t: *Nauczyciel wobec koncepcji „wychowania dla” i wychowania do wyboru wartości*. W: *Ewolucja tożsamości pedagogiki*. Red. H. K w i a t k o w s k a. Warszawa: Wydawnictwo IHNOiT, 1994, s. 145.

⁵ W. C i c h o Ń: *Wartości – człowiek – wychowanie. Zarys problematyki aksjologiczno-wychowawczej*. Kraków: Wydawnictwo UJ, 1996, s. 149.

ne aksjologicznie ujęcia jednostki są zatem fragmentaryczne, treściowo zużożone i jako takie nie mogą adekwatnie określić tego, co w człowieku rzeczywiście ludzkie – jego autentycznie ludzkiej natury, w której wartości odgrywają pierwszoplanową rolę i stanowią – co jest bardzo istotne dla wychowania – jej składnik konstytutywny. Należy również podkreślić, że „uznanie wolności osoby ludzkiej nie podważa założeń »pedagogiki wartości«. Wolny wybór jednostki dokonany w świetle prawdy o wartościach (prawdy aksjologicznej) nie ogranicza podmiotowości człowieka, zdolności do samostanowienia. Przeciwnie, »otwierając« go na świat wartości, stwarza szansę realizacji potencjalnych możliwości. Jest to podstawowe prawo rozwoju moralnego, społecznego, intelektualnego wyprowadzone z założeń antropologii filozoficznej”⁶.

Nakreślone aspekty znalazły szczegółowe rozwinięcie w niniejszym studium pedagogicznym, którego ramy teoretyczno-metodologiczne wyznaczają podstawowe kategorie pojęciowe – doświadczenia, wartości, kompetencji aksjologicznej oraz pogranicza. W analizowaniu i interpretowaniu ich edukacyjnego kontekstu przyjęto założenia z zakresu pedagogiki (perspektywa kontekstu kulturowego w badaniach szkoły), jak również odwołano się do stanowisk psychologii poznawczej (z wykorzystaniem jej teorii poznawczo-rozwojowych), aksjologii (zorientowanej fenomenologicznie) oraz antropologii społecznej i kulturowej (ze szczególnym uwzględnieniem jej nurtu antropocentryczno-kulturowego). Przyjęto jednocześnie, że dysfunkcyjność szkoły na etapie edukacji wczesnoszkolnej – w momencie wprowadzania ucznia w świat wartości społecznie akceptowanych bądź pożądanых i przygotowania do ich wyboru (szkoła czyni to wraz z rodziną dziecka) – może uniemożliwiać właściwe wyznaczanie zadań i strategii wychowawczych, a tym samym opóźniać proces rozwoju indywidualnej tożsamości (osobowej i społecznej) dziecka.

W badaniach własnych wykorzystano podejście ilościowo-jakościowe, uwzględniające – zgodnie z teorią dwukontekstową – zarówno kontekst uzasadniania – przez wyjaśnianie przyczynowo-skutkowe zjawisk pedagogicznych, będących przedmiotem podjętych badań, jak również kontekst odkrycia – przez interpretację i rozumienie, uzupełnione fenomenologiczną analizą tychże zjawisk. Przyjęcie takiej perspektywy metodologicznej wiązało się ze świadomością określonych trudności, wynikających zarówno z braku jednoznacznego stanowiska w sprawie metodologicznej komplementarności badań ilościowych i jakościowych, jak również braku – mimo coraz liczniejszych doniesień naukowych w literaturze przedmiotu – opracowań uwzględniających wieloparadygmataczny model uprawiania pedago-

⁶ H. G a j d a m o w i c z: *Wychowanie do wartości. Aksjologiczne inspiracje angielskiej filozofii Oświecenia*. Łódź: Wydawnictwo UŁ, 1996, s. 5.

giki jako nauki oraz jako refleksji o wychowaniu i jako obszaru praktyki⁷. Badania przeprowadzono w latach 2002–2005 na pograniczach: polsko-białoruskim, polsko-czeskim i polsko-niemieckim, jak również w środowiskach jednorodnych kulturowo. Objęto nimi uczniów z klas I–III, ich rodziców oraz nauczycieli pracujących na poziomie zintegrowanej edukacji wczesnoszkolnej.

Opracowanie składa się z trzech części. Pierwsza z nich – teoretyczna – zawiera trzy rozdziały traktujące o wybranych zagadnieniach wartości jako wyznaczników rozwoju orientacji podmiotowej jednostki, wielokulturowości w sytuacji pogranicza jako wartości i problemie edukacyjnym, a także paradygmacie kompetencyjnym w kulturowym kontekście badań edukacji wczesnoszkolnej.

W części metodologicznej – obejmującej dwa rozdziały – omówiono zagadnienia metodologiczne badań własnych – ze szczególnym zwróceniem uwagi na specyfikę badań przeprowadzanych indywidualnie z dzieckiem oraz charakterystykę badanych środowisk pograniczy – z uwzględnieniem podstawowych uwarunkowań historycznych, kulturowo-społecznych, kulturowo-osobowych oraz gospodarczo-ekonomicznych.

Część empiryczna poświęcona została analizie zgromadzonego materiału badawczego. W czterech rozdziałach ujęto preferencje aksjologiczne dzieci, rodziców i nauczycieli z klas I–III – żyjących w środowiskach zróżnicowanych kulturowo, językowy obraz świata wartości i orientacje wartościujące przejawiane przez dzieci, poziom i zakres ich kompetencji aksjologicznej oraz strategie kształtowania kompetencji aksjologicznej uczniów, realizowane w kształceniu zintegrowanym.

W końcowych częściach wszystkich rozdziałów sformułowano konkluzje, które – wraz z ich teoretyczną interpretacją – pozwoliły na podjęcie próby określenia najważniejszych uwarunkowań kompetencji aksjologicznej dzieci w sytuacji wielokulturowego pogranicza. Uwzględnienie ich w teorii i praktyce zintegrowanej edukacji wczesnoszkolnej może w znacznym zakresie zmodyfikować dotychczasowy, statyczny, a zarazem hierarchiczny obraz możliwego miejsca dziecka w rodzinie, szkole i środowisku pozaszkolnym – utrwalający najczęściej zastane już relacje (nie)osobowe i określony z góry system wartości oraz ujawniający się na tym etapie rozwojowym kryzys: pracowitość (adekwatność) *versus* poczucie niższości.

* * *

⁷ T. Lewowicki: *Szkic do dziejów metodologii pedagogiki (czyli – o czym warto pamiętać, czytając niniejszy zbiór opracowań)*. W: *Problemy współczesnej metodologii*. Red. J. Krajewski, T. Lewowicki, J. Nikitorowicz. Olecko: Wszechnica Mazurska, 2001, s. 16.

Chciałabym złożyć wyrazy wdzięczności wszystkim Osobom, które – na różnych etapach powstawania tej pracy – przyczyniły się do nadania jej obecnego kształtu.

Składam szczególne podziękowania prof. zw. dr. hab. Tadeuszowi Lewowickiemu oraz Pracownikom Katedry Pedagogiki Ogólnej Uniwersytetu Śląskiego na Wydziale Etnologii i Nauk o Edukacji w Cieszynie – za wieloletnie merytoryczne wsparcie, wyrozumiałość, życzliwość i wszelką pomoc, której doświadczałam podczas realizacji moich poczynań badawczych, a przede wszystkim „zaszczepienie” idei edukacji wielo- i międzykulturowej. Dziękuję również prof. dr. hab. Katarzynie Olbrycht za zainspirowanie myślenia o potrzebie kształcenia aksjologicznego. Połączenie tych dwóch głównych zakresów tematycznych stało się podstawą do podjęcia przeze mnie analiz teoretycznych oraz badań empirycznych w środowiskach zróżnicowanych kulturowo, badań dotyczących przejawianej przez uczniów w wieku wczesnoszkolnym kompetencji aksjologicznej.

Wyrażam słowa uznania i wdzięczności prof. zw. dr. hab. Marii Jakowickiej oraz prof. zw. dr. hab. Tadeuszowi Pilchowi – za podjęcie trudu recenzowania pracy. Ich cenne uwagi i sugestie pozwoliły nie tylko nadać opracowaniu bardziej dojrzałą postać, lecz zwrócić szczególną uwagę na współczesne problemy wychowania w warunkach wielokulturowości, a tym samym potrzebę rozwijania pedagogiki międzykulturowej.

Moje podziękowania kieruję także do pracowników Zakładu Edukacji Międzykulturowej z Uniwersytetu w Białymstoku – prof. zw. dr. hab. Jerzego Nikitorowicza, dr. Doroty Misiejuk i dr. Mirosława Sobeckiego, jak również dr. Jacka Kurzępy z Uniwersytetu Zielonogórskiego i dr. Henryka Sikory z Akademii Świętokrzyskiej, którzy – nie szczędząc swojego czasu – umożliwili mi przeprowadzenie badań na pograniczu polsko-białoruskim, polsko-niemieckim oraz w środowiskach jednorodnych kulturowo.

Wdzięczna jestem Dyrektorom wszystkich szkół w Polsce i za granicą, w których przeprowadziłam badania, Wychowawczyniom klas I–III, Rodzicom, a przede wszystkim samym Dzieciom, których chęć współpracy, otwartość i szczerłość pozwoliły mi na empiryczne ujęcie prezentowanych w opracowaniu problemów.

Ewa Ogrodzka-Mazur

Axiological competence of children at early education age – a comparative study of culturally differentiated environments

S u m m a r y

In the presented dissertation, an attempt has been undertaken to specify axiological competence of children in classes I–III from both culturally differentiated environments (borderlands) and homogenous ones. This issue seems to have neither theoretical nor empirical exemplification in expert literature. Contemporary knowledge of the subject insufficiently allows for planning educational strategies on the level of integrated activity of lower classes. Still, it enables the construction of axiological-educational situations which aim at specifying the values shaping the child's (multi)cultural identity. Thus, it can be presumed that this research will considerably fulfill the gap and will enrich the knowledge of socio-cultural processes which are taking place in Polish border areas. It might also contribute to the scientific description of functions which contemporary multi- and intercultural education fulfills in the process of upbringing.

The theoretical and methodological framework of this research marks basic conceptual categories of *experience*, *value*, *axiological competence* and *borderland*. In the analysis of their educational context, some pedagogical assumptions have been adopted (the perspective of cultural context in school research), as well as some attitudes of cognitive psychology (including its cognitive-developmental theories), axiology (oriented towards phenomenology), and social and cultural anthropology (with special reference to its anthropocentric-cultural current). It has also been assumed that the malfunctioning of school in early stage education (in the moment of both introducing the child into the non-family world of basic values, socially needed or accepted, and preparing the child for their selection) may make it impossible to specify educational tasks and strategies, which can in turn undermine the development of individual identity (both personal and social) of the child.

In the author research the quantitative-qualitative approach was adopted. In accordance with the theory of double context, it takes into consideration both the context of justification (through cause-result explanation of pedagogical phenomena) and the context of discovery (through interpretation and comprehension, supported by a phenomenological analysis of these phenomena). Introducing such a methodological perspective involved the awareness of certain difficulties, which results from the lack of definite view on methodological complementary status of quantitative and qualitative research. The difficulties also arose

due to the lack of works which take into account multi-paradigmatic model of applying pedagogy as a science, a reflection on education and the area of practice.

In the empirical investigation, diagnostic and verifying research tools were used which aimed at recognition and specification of:

- axiological preferences of children at early education age and the preferences of their parents and teachers, within particular value groups (categories) and with regard to the degree of similarity of axiological choices and the model of M. Scheler's hierarchy (taking into consideration the similarities and differences conditioned by, for instance, the context of cultural borderland);
- the linguistic image of the world of values and assessing orientations of I–III class pupils who live in border areas as well as in culturally homogeneous environments, which in pedagogy seems to be an unknown field of axiological knowledge of pupils in lower classes of primary school;
- relations and changes which can occur in the field of axiological experiences (competences) on the child's educational start, based on an analysis of differences arising in respecting them in particular social behaviours, such as: identity behaviors (the feeling of identity – alienation), tolerance behaviours (acceptation – rigour), communicative behaviours (intensive linguistic activity – inhibition of verbal and non-verbal expression), transgressive and emancipating behaviours (creativity – passivity) and with consideration of both culturally differentiated environments and homogenous ones;
- relations and changes which can occur between the shaping of the child's axiological competence and early stage pedagogical strategies (practically implemented by teachers) which involve axio-pedagogical, cultural and methodological-logistic dimensions of integration.

The research was carried out in the years 2002–2005 in the following borderlands: Polish-Belarussian (Białystok – Grodno), Polish-Czech (Cieszyn – Czech Cieszyn) and Polish-German (Gubin – Guben) and also in culturally homogeneous environments (Kielce, Trzebinia). Altogether, 886 people were enquired, including 488 children in I–III classes, 356 parents and 42 teachers of integrated early stage education. The territory and research sample were chosen by the combined method of purpose choice (the territory) and random choice, following the pattern of random group choice (schools and classes). Due to socio-cultural differentiation of the investigated territory, the procedure of disproportionate sample match was adopted, which (as it is based on the formula of typological representativeness of the sample) guaranteed the participation of research respondents with particular qualities and did not present a strict reflection of population structure.

The specified aspects were developed in detail in nine chapters, which constitute theoretical, methodological and empirical part of the dissertation. The theoretical part contains three chapters dealing with:

- values as developmental markers of one's orientation towards oneself (personal self);
- multiculturalism in the context of border area as a value and an educational problem;
- competence paradigm in the cultural context of the research on early stage education.

In the methodological part (consisting of two chapters), methodological issues of author research were included. Special attention was paid to the peculiarity of the research carried out individually with a child, which methodologically assumed not only an empathic attitude of the researcher towards the enquired subject – a child, but also emphasized the aspects of research ethics, the knowledge of the reflexivity level of a child as an interview partner, methodological competence of the researcher herself and characteristics of the investigated borderland environments with their basic historical, socio-cultural, culturally-personal and industrial-economic conditions.

The empirical part was devoted to the analysis of the collected research data, which was enclosed in four chapters dealing with:

- axiological preferences of children, parents and teachers in classes I–III in both culturally differentiated environments and homogenous ones;
- the linguistic image of the world of values and assessing orientations exhibited by children;
- the level of children's axiological competence;
- strategies of shaping axiological competence of children occurring in integrated early stage education.

In final parts of all chapters conclusions were formed, which (together with their theoretical interpretation) allowed for an attempt to specify the most important conditions of the child's axiological competence at early stage education in the context of multicultural borderland and culturally homogenous environments. Taking these factors into consideration in the theory and practice of integrated early stage education may considerably modify existing static and hierarchical image of the possible place of the child in family, school and out-of-school environment. Such an existing image perpetuates stagnant (non)personal relations, an imposed system of values and a crisis diligence (being adequate) versus inferiority feeling, which appears at that age.

Translated by Agata Cienciała

Ewa Ogrodzka-Mazur

Axiologische Kompetenz jüngerer Schulkinder – eine vergleichende Untersuchung in kulturell vielfältigen Gebieten

Z u s a m m e n f a s s u n g

In der Abhandlung wird ein Versuch unternommen, die axiologische Kompetenz von Schülern der 1. bis 3. Klasse aus kulturell unterschiedlich strukturierten Milieus zu bestimmen. Dieser Problematik wird in der einschlägigen Literatur weder theoretisch noch empirisch Beachtung geschenkt. Der gegenwärtige Wissensstand über den oben genannten Themenbereich ermöglicht nur unzulänglich, Lehrstrategien für den integrierten Unterricht in den Anfangsklassen zu entwickeln sowie axiologische Erziehungssituationen zu gestalten, die die Identifizierung der Werte zum Ziel haben, welche die (multi)kulturelle Identität des Kindes bestimmen. Es kann daher davon ausgegangen werden, dass diese Arbeit die bestehende Wissenslücke weitgehend schließt. Sie bereichert zugleich die Erkenntnisse über die soziokulturellen Prozesse in polnischen Grenzgebieten und trägt zur besseren wissenschaftlichen Erfassung von Funktionen bei, die heutzutage dem multi- und interkulturellen Unterricht im Bildungs- – und Erziehungssystem zugeschrieben werden.

Den theoretisch-methodologischen Rahmen der Arbeit bilden die maßgebenden begrifflichen Kategorien *Erfahrung*, *Wert*, *axiologische Kompetenz* und *Grenzgebiet*. Für die Analyse ihres Bildungskontextes wurden erziehungswissenschaftliche Erkenntnisse herangezogen (Schulforschung aus der Sicht des kulturellen Kontextes). Ferner wurde Bezug genommen auf Ansätze der kognitiven Psychologie (unter Nutzung ihrer Erkenntnis – und Entwicklungstheorien), der (phänomenologisch orientierten) Axiologie sowie der soziokulturellen Anthropologie (unter besonderer Berücksichtigung der anthropozentrisch-kulturellen Ausrichtung). Dabei wurde die Annahme gemacht, dass das Versagen der Schule im Bereich des Schulanfangsunterrichts – dann, wenn das Kind (neben der Familie) zum ersten Mal in die Welt der grundlegenden, von der Gesellschaft erwünschten bzw. akzeptierten Werte eingeführt und auf ihre Wahl vorbereitet wird – die richtige Bestimmung von Erziehungsaufgaben und – strategien unmöglich machen und dadurch den Prozess der (personalen und sozialen) Identitätsbildung des Kindes verzögern kann.

Die eigenen Untersuchungen basieren auf einer quantitativ-qualitativen Vorgehensweise. Ausgehend von der klassischen Dichotomie wurde dabei sowohl der Kontext der Rechtfertigung (Erklärung von Kausalzusammenhängen zwischen den untersuchten Erziehungsphänomenen) als auch der Kontext der Entdeckung (Deutung, Erfassung und

phenomänologische Analyse dieser Phänomene) berücksichtigt. Diese methodologische Perspektive ergab sich aus den Forschungsschwierigkeiten, die einerseits mit der umstrittenen Frage nach der Komplementarität der qualitativen und quantitativen Untersuchungen und andererseits (trotz immer zahlreicherer wissenschaftlicher Beiträge in der Literatur) mit dem Fehlen von Arbeiten zusammenhängen, die von einem multiparadigmatischen Modell der Erziehungswissenschaft als Lehre, als Reflexion über Erziehung und als praktischer Bereich ausgehen.

Empirisch wurden Diagnostik- und Prüfverfahren angewandt, um folgende Sachverhalte zu ermitteln und zu bestimmen:

- die axiologischen Präferenzen jüngerer Schulkinder, ihrer Eltern und Lehrer in den einzelnen Wertgruppen (Wertkategorien) sowie den Übereinstimmungsgrad zwischen den axiologischen Entscheidungen und der Modellhierarchie von M. Scheler, einschließlich Ähnlichkeiten und Unterschieden, die u.a. durch die Besonderheit eines Grenzgebiets bzw. eines kulturell homogenen Gebiets bedingt sind;
- das sprachliche Bild der Wertwelt und die wertenden Einstellungen der Erst-, Zweit- und Drittklässler, die in Grenzgebieten bzw. kulturell homogenen Gebieten leben – als bislang im Prinzip von der Erziehungswissenschaft kaum erforschten Wissensbereich über jüngere Schulkinder;
- eventuelle Zusammenhänge und Veränderungen im Bereich axiologischer Erfahrungen (Kompetenzen) eines Schulanfängers, mittels Analyse von Unterschieden in deren Erscheinungsformen in bestimmten sozialen Verhaltensweisen in Bezug auf Identität (Identifikation vs. Entfremdung), Toleranz (Akzeptanz vs. Rigorosität), Kommunikation (Sprachaktivität vs. gehemmte verbale und nichtverbale Ausdrucksformen), Transgression und Emanzipation (Kreativität vs. Passivität), im Hinblick auf Gebiete mit unterschiedlicher kultureller Heterogenität;
- eventuelle Zusammenhänge und Veränderungen in der Entwicklung der axiologischen Kompetenz der jüngeren Schulkinder und den von dem Lehrer praktisch angewandten frühpädagogischen Lehrstrategien auf der axiopädagogischen, soziokulturellen und methodologisch-organisatorischen Ebene der Integration.

Die Untersuchungen wurden im Zeitraum 2002 bis 2005 in polnisch-weißrussischen (Białystok – Hrodno), polnisch-tschechischen (Cieszyn – Těšín) und polnisch-deutschen (Gubin – Guben) Grenzgebieten sowie in kulturell homogenen Gebieten (Kielce, Trzebinia) durchgeführt. Sie umfassten insgesamt 886 Personen, darunter 488 Kinder der 1. bis 3. Klasse, 356 Eltern sowie 42 Lehrkräfte, die im Bereich des integrierten Schulanfangsunterrichts tätig sind. Maßgebend für die Auswahl der Untersuchungsgebiete und -proben war die kombinierte Methode der bewussten Auswahl (Gebiete) und des Randomauswahlverfahrens (Schulen und Klassen). Auf Grund der soziokulturellen Verschiedenheit der untersuchten Gebiete wurde das Auswahlverfahren der nicht-proportionalen Stichprobe angewandt. Da sie die Struktur der Grundgesamtheit nicht strikt abbildet, sondern sich auf die Formel der typologischen Repräsentativität der Stichprobe stützt, konnte die Einbeziehung von Befragten mit bestimmten Merkmalen in die Untersuchung garantiert werden.

Die angesprochenen Aspekte werden in neun Kapiteln eingehend behandelt, die einen theoretischen, einen methodologischen und einen empirischen Teil der Abhandlung bilden. Der theoretische Teil umfasst drei Kapitel, die die folgenden Themenkreise beleuchten:

- Werte als Entwicklungsdeterminanten der subjektiven Orientierung eines Individuums;
- Multikulturalität in Grenzgebieten als Wert und Erziehungsproblematik;
- Kompetenzparadigma im soziokulturellen Kontext der Untersuchungen des Schulanfangsunterrichts.

Im methodologischen Teil – bestehend aus zwei Kapiteln – wird auf *die methodologischen Fragestellungen der eigenen Untersuchungen* eingegangen, mit spezieller Betonung der Be-

sonderheit jener Untersuchungen, die individuell mit einzelnen Kindern durchgeführt wurden. Laut methodologischen Grundsätzen wurde nicht nur auf die empathische Stellung des Forschers zum Forschungsobjekt – Kind großer Wert gelegt, sondern auch auf forschungsethische Aspekte, auf das Wissen über das Reflexionsniveau eines Kindes als Interviewpartner, auf methodologische Fähigkeiten des Forschers selbst sowie auf die *Charakteristik der untersuchten Milieus des Grenzgebiets* mit seinen wichtigsten geschichtlichen, soziokulturellen, individuell-kulturellen und wirtschaftlichen Gegebenheiten.

Der empirische Teil beinhaltet eine Analyse des gesammelten Forschungsmaterials, die in vier Kapiteln zu folgenden Themen präsentiert wird:

- die axiologischen Präferenzen der Kinder, Eltern und Lehrer der 1. bis 3. Klasse, die in einem kulturell heterogenen bzw. homogenen Umfeld leben;
- das sprachliche Bild der Wertwelt und die wertenden Einstellungen der Kinder;
- der Grad der axiologischen Kompetenz der Kinder;
- Strategien zur Gestaltung der axiologischen Kompetenz von Kindern im integrierten Schulanfangsunterricht.

Zum Abschluß jedes Kapitels werden Schlussfolgerungen formuliert, die – mitsamt ihrer theoretischen Interpretation – den Versuch darstellen, die grundsätzlichen Einflußgrößen der axiologischen Kompetenz bei Kindern aus multikulturellen Grenzgebieten zu benennen. Das bisherige statische und zugleich hierarchische Bild des möglichen Platzes solcher Kinder im familiären, schulischen und außerschulischen Umfeld, das meistens die vorgefundenen (nicht)persönlichen Verhältnisse und ein vorbestimmtes Wertsystem sowie die in diesem Alter auftretende Krise Anpassung vs. Minderwertigkeitsgefühl festigt, kann durch die Berücksichtigung dieser Erkenntnisse in der Theorie und Praxis des integrierten Schulanfangsunterrichts wesentlich modifiziert werden.

Übersetzung: Iwona Karczewska-Lemańska

Logo Edukacji Międzykulturowej
Tadeusz Lewowicki

Projektant okładki
Jarosław Stoch

Redaktor
Magdalena Kozioł

Redaktor techniczny
Małgorzata Pleśniar

Korektor
Agnieszka Plutecka

Copyright © 2007 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-1635-2

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Nakład: 250 + 50 egz. Ark. druk. 32,0. Ark. wyd. 40,5.
Przekazano do łamania w lutym 2007 r.
Podpisano do druku w kwietniu 2007 r.
Papier offset. kl. III, 80 g Cena 73 zł

Łamanie: Pracownia Składu Komputerowego
Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego
Druk i oprawa: EXPOL, P. Rybiński, J. Dąbek, Spółka Jawna
ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek

